

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.04.016

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-24>**Наталія АЛЕКСЄЄВА,***orcid.org/0000-0001-7827-0105*

аспірантка відділу інклюзивного навчання

Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) *9solo.x@ukr.net*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

У статті здійснено порівняльний аналіз підходів до розуміння психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Актуальність теми дослідження зумовлено переорієнтацією сучасної системи освіти із суб'єкт-об'єктного характеру взаємодії з учнями на суб'єкт-суб'єктний. Аргументовано, що доречність дослідження психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами зумовлена суперечністю між важливістю і значимістю реалізації системи психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей молодшого шкільного віку та її недостатньою теоретичною і практичною розробленістю. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами розглядається як педагогічна категорія. Стаття містить різні тлумачення понять «супровід» і «психолого-педагогічний супровід». Розкрито види супроводу суб'єктів освітнього процесу. Визначено мету і специфіку психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Доведено, що важливим аспектом реформування системи спеціальної освіти стало впровадження інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Інклюзивне навчання дітей молодшого шкільного віку є перспективним і недостатньо дослідженим напрямом. Виявлено, що одним із важливих аспектів освітніх потреб дітей з обмеженими можливостями здоров'я виступає потреба у якісній індивідуалізації навчання, надання кожній окремій дитині адекватного особисто для неї темпу та способу навчання. На підставі вивчених матеріалів сформульовано авторське визначення поняття «психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами». Обґрунтовано доцільність створення моделі психолого-педагогічного супроводу, у якій на кожному освітньому рівні здобувачам буде надана необхідна допомога відповідного фахівця.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання.

Nataliia ALEKSIEIEVA,*orcid.org/0000-0001-7827-0105*

Postgraduate student at the Department of Inclusive Education Mykola Yarmachenko Institute of Special

Education and Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *9solo.x@ukr.net*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS: CONCEPT AND CONTENT

The article presents a comparative analysis of approaches to understanding the psychological and pedagogical support of children with special educational needs in the context of inclusive education. The relevance of the research topic is due to the reorientation of the modern education system from the subject-object nature of interaction with students to the subject-subject. It is argued that the relevance of the study of psychological and pedagogical support of children with special educational needs due to the existing contradiction between the importance and significance of the system of psychological and pedagogical support of primary school children and its lack of theoretical and practical development. Psychological and pedagogical support of children with special educational needs is considered as a pedagogical category. The article contains different interpretations of the concepts of «support» and “psychological and pedagogical support”. Types of support for the subjects of the educational process are revealed. The purpose and specifics of psychological and pedagogical support of children with special educational needs are determined. It has been proven that an important aspect of reforming the special education system has been the introduction of inclusive education for children with disabilities. Inclusive education of primary school children is a promising and insufficiently researched area. It was found that one of the important aspects of the educational needs of children with disabilities is the need for quality individualization of education, providing each individual child with an adequate pace and method of learning. On the basis of the studied materials the author's definition of the concept “psychological and pedagogical support of children with special educational needs” is formulated. The expediency of creating a model of psychological and pedagogical support, in which at each educational level the applicant will be provided with the necessary assistance of the relevant specialist.

Key words: psychological and pedagogical support, children with SEN, inclusive education.

Постановка проблеми. Останнім часом з'являється дедалі більше досліджень присвячених проблемам супроводу професійної діяльності у різних галузях науки, культури та суспільного життя: супроводу професійної діяльності військових, медичних працівників, спортсменів, архітекторів та ін. Це вказує на те, що в освітніх процесах зараз акцентується увага на професійній підготовці фахівців і розвитку їхньої професійної компетентності. Розглядається психологічний, педагогічний, соціальний, інтегрований і медичний супровід. Дедалі популярнішим стає психолого-педагогічний супровід як вид супроводу, що поєднує психологічні та педагогічні завдання. Незважаючи на значну кількість публікацій із проблем психолого-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, ця тема ще перебуває на стадії інтенсивного розроблення, а от психолого-педагогічний супровід дітей із особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти став предметом наукового обговорення лише в останні роки.

Аналіз досліджень. Актуальність дослідження психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами зумовлена суперечністю між важливістю і значимістю реалізації системи психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання та її недостатньою теоретичною і практичною розробленістю. Окремі аспекти означеної проблеми висвітлені у працях М. Битянової, Т. Глазкової, Т. Єжової, В. Кобильченка та ін., проте з'ясування специфіки поняття психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами як педагогічної категорії ми вважаємо вкрай актуальним і маловивченим.

Мета статті полягає у компаративному аналізі підходів до психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами та формулюванні авторського тлумачення цього поняття.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі реформування української освіти особлива увага приділяється проектуванню освітнього середовища в умовах інноваційних змін. Однією з вимог сьогодення є практика інклюзивного навчання, що стала провідною ідеєю державної освітньої політики та має на меті забезпечення освіти дітей з особливими освітніми потребами, а не просто проголошення рівності прав і можливостей. Це вимагає пошуку такого підходу до навчання, який буде більш гнучким і пристосованим до задоволення потреб дітей із різними можливостями у навчанні, створить новий механізм взаємодії професійної та спеціальної освіти,

знизить рівень ізоляваності дітей із обмеженими можливостями здоров'я, підвищить їхню соціальну адаптивність та активність. Модернізація теоретичної та практичної підготовки вчителів, асистентів, психологів і керівників закладів освіти має передбачати опанування ними технологій спеціальної та гуманістичної педагогіки.

Такі зміни у навчанні стануть корисними для всіх учасників освітнього процесу, а не лише для дітей з особливими освітніми потребами. У них з'явиться можливість набути досвіду толерантної комунікації, розвивати емпатію, формувати почуття відповідальності та поваги до прав інших. Учителі зможуть використовувати практики індивідуального й особистісно-орієнтованого навчання. Важливою умовою результативної роботи закладу освіти є ефективне управління процесом залучення дітей і їхніх батьків до загальноосвітнього середовища, а створення системи психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами можна визнати однією з основних умов і складових частин успішного інклюзивного навчання.

Позитивним аспектом інклюзії є зменшення сегрегації у системі освіти. Вона вимагає керуватися переконаністю, що система освіти має враховувати потреби учнів різних груп. За таких умов діти з обмеженими можливостями здоров'я мають бути об'єктом уваги не лише педагогів і батьків, а й медичних працівників, психологів, дефектологів, логопедів, реабілітологів і фізіологів. Тому нагальним завданням закладів загальної середньої освіти є створення комплексної системи психолого-педагогічного супроводу дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах інклюзивного навчання.

У наукових доробках із психології та педагогіки можна знайти багато підходів до розуміння сутності поняття «супровід», адже супровід є специфічним видом людської діяльності та має тривалу історію. Практика свідчить, що якою б самостійною не була людина, завжди існує ймовірність виникнення ситуації, у якій їй знадобиться супровід певного фахівця. Супровід розглядається у контексті гуманістичного підходу, а його застосування продиктоване необхідністю інтеграції процесу забезпечення, підтримки, допомоги, захисту, формування самостійності суб'єкта.

Разом із розвитком теоретико-методологічних положень теорій супроводу зростала і кількість уживань терміна «супровід», тому доречно припустити, що виникла об'єктивна потреба у систематизації цього поняття, детальному розкритті його історичних і лінгвістичних передумов,

сутнісних характеристик, принципів, компонентів, а також визначенні сфер застосування.

За визначенням М. Битянової (Битянова, 1997: 87), «супровід» – це система професійної діяльності педагогічного колективу, метою якої є створення соціально-психологічних умов для успішного навчання та психологічного розвитку у ситуаціях взаємодії. Дослідниця вважає, що супроводжувати дитину означає рухатися поряд із нею та разом із нею, іноді трохи попереду, якщо є необхідність вказати потрібний шлях. Учасники освітнього процесу мають доглядати, дослухатися, фіксувати досягнення та труднощі, допомагати дитині порадою. Вони не повинні нав'язуватися, контролювати, а допомагати лише тоді, коли дитина загубиться чи попросить про допомогу.

Н. Коновалова (Коновалова, 2000: 147) вважає, що в освітньому середовищі супровід став необхідним видом педагогічної діяльності для створення умов повноцінного розвитку дітей, і його варто розглядати як організовану взаємодію учасників освітнього процесу. Метою такої взаємодії є вирішення будь-яких труднощів, котрі виникають на певному етапі розвитку дитини.

М. Рожков і Т. Сапожникова (Рожков, Сапожникова, 2009: 98) тлумачать «супровід» як «особливі взаємини між наставником і вихованцем, у яких наставник своєю присутністю надає допомогу вихованцю, не обмежуючи його самостійність та активність у процесі вирішення будь-якої особистої проблеми».

Ще одне бачення процесу супроводу відображене у дослідженні Т. Глазкової (Глазкова, 2004). Вона наголошує на адаптаційному аспекті процесу супроводу, тобто предметом наукового інтересу дослідниці є адаптація людини з обмеженими можливостями здоров'я в умовах сучасного суспільства. Виходячи з цього, Т. Глазкова розуміє процес супроводу як допомогу дітям, котрі мають труднощі особистісного і дистресового характеру в навчанні та проявляються переважно у негативних емоційних реакціях, а це призводить до різних деформацій.

З огляду на зазначене вище можна стверджувати, що супровід відрізняється від корекції тим, що він передбачає не виправлення недоліків, а пошук ресурсів, опори на можливості приховані в особистості, які допоможуть дитині створити умови, необхідні для відновлення зв'язку зі світом. Зasadничою ідеєю супроводу є гуманне ставлення до особистості, віра у її сили, кваліфікована допомога та підтримка природного розвитку.

Зміст поняття «психолого-педагогічний супровід» пов'язаний із широким колом соціально-психологічних, соціально-педагогічних і психолого-

педагогічних явищ. Його можна розглядати як сферу діяльності педагогічного колективу, орієнтовану на взаємодію з дитиною у процесі надання їй підтримки, спрямована на залучення дитини до соціально-культурних і моральних цінностей; підтримку, допомогу у становленні суб'єктності особистості. Метою психолого-педагогічного супроводу є самореалізація та саморозвиток дитини.

В. Кобильченко (Кобильченко, 2019: 83) стверджує, що психолого-педагогічний супровід треба розглядати як «інтегративну технологію, яка містить у собі два ключові компоненти: педагогічну підтримку дитини на певному етапі її розвитку та психологічну допомогу їй і її найближчому оточенню (дорослим суб'єктам супроводу) у подоланні особистісних і міжособистісних проблем і труднощів, які виникають»; Г. Дегтяр (Дегтяр, 2015: 252) – як «діяльність психологічної служби навчального закладу, спрямовану на створення комплексної системи медико-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, які би сприяли адаптації, реабілітації та самореалізації таких дітей у соціумі (школі, сім'ї, групі однолітків та ін.)»; О. Михайленко (Михайленко, 2019: 158) – як «комплексну систему заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачену індивідуальною програмою розвитку, що включає в себе надання психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг».

На корекційній складовій частині психолого-педагогічного супроводу зупиняється й Р. Попелюшко (Попелюшко, 2014: 110). На думку автора, психолого-педагогічного супровід має складатися з корекційно-виховного та корекційно-розвивального складників. Корекційно-виховний процес спрямований на гармонійну інтеграцію школярів, пізнання власного «Я», формування вміння встановлювати правильні взаємини з іншими людьми, а корекційно-розвивальний – на результати навчання (знання, уміння, навички, компетентності). Можемо лише частково погодитися з такою позицією, адже вона, на наш погляд, передбачає забагато втручання фахівців у навчання дитини.

Хочемо підтримати висновки Т. Єжової (Єжова, 2012: 133), котра стверджує, що психолого-педагогічний супровід дитини має «внутрішню та зовнішню спрямованість». Метою «внутрішньої спрямованості» є створення в освітньому середовищі умов, що сприятимуть «оптимізації взаємин дитини з довкіллям, дорослими, однолітками», тоді як «зовнішня спрямованість» – це надання допомоги, яка дозволить дитині «самостійно долати перешкоди на шляху спілкування, розвитку, самореалізації та здорового способу життя».

Основні категорії нашого дослідження зафіксовані у Законі України «Про освіту» (Про освіту, 2017). Законом визначено, що психолого-педагогічний супровід – «комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачених індивідуальною програмою розвитку», а особа з особливими освітніми потребами – «особа, котра потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту».

Інструкція для організацій, які працюють із дітьми та молоддю, котрі мають особливі освітні потреби або обмежені фізичні можливості (Special educational needs, 2015), вказує на те, що «дитина з особливими освітніми потребами» – це дитина, яка має більші труднощі у навчанні, ніж інші діти такого самого віку або дитина, що має інвалідність, яка не дозволяє їй користуватися можливостями, що зазвичай даються іншим дітям того самого віку в закладах загальної середньої освіти.

У підсумку зауважимо, що гнучкість і пристосованість освітнього середовища не мають кінцевої форми, адже час диктує нові вимоги до знань, умінь, навичок, компетентності, мотивації до навчання та соціалізації. З огляду на це неможливо запропонувати жорсткий план дій та алгоритм супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Навпаки, психолого-педагогічний супровід має бути гнучким і враховувати індивідуальні потреби дитини на кожному етапі, постулювати пріоритет внутрішнього світу дитини, віддавати

перевагу прихованим формам впливу й уникати безпосереднього втручання у життя дитини.

Висновки. Сучасний освітній простір у нашій країні знаходиться лише на початковому етапі повноцінної інклюзивної освіти. На цьому шляху питання організації та реалізації інклюзивної освіти вимагають подальшого вирішення не лише в організаційно-правових аспектах, а й у частині науково-методичного та кадрового забезпечення. Як видно з описаного вище, концептуальні підходи до розуміння психолого-педагогічного супроводу суттєво різняться. Психолого-педагогічний супровід можна розглядати як систему педагогічних дій, комплекс заходів різного характеру, цілеспрямований процес і педагогічну технологію, однак більшість науковців схильні вважати, що супровід є комплексною системою заходів.

Беручи до уваги таке твердження, а також ураховуючи терміни, закріплені у нормативно-правових актах, психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами ми розуміємо як спеціально організовану комплексну систему заходів із надання психолого-педагогічних послуг дитині, яка має труднощі у навчанні та потребує додаткової підтримки. Для успішного розвитку та безболісної реалізації інклюзивної освіти у сучасному освітньому просторі необхідно створити модель психолого-педагогічного супроводу, у якій на кожному освітньому рівні здобувачам буде надана необхідна допомога відповідного фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе. Москва : Совершенство, 1997. 345 с.
2. Глазкова Т. В. Педагогическое сопровождение личностного развития учащихся в общеобразовательной школе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Иркутск, 2004. 18 с.
3. Дегтяр Г. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в інклюзивній освіті. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1. С. 250–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_1_44.
4. Ежова Т. Е. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливостями психофізичного розвитку як умова реалізації їх права на освіту. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 18. С. 130–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_18_19.
5. Кобильченко В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в освітньому просторі. *Діти з особливими потребами в освітньому просторі* : 36. мат. V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології, 10–11 жовтня 2019 р., Чернігів (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка). Київ : Симоненко О. І., 2019. С. 81–84.
6. Коновалова Н. Л. Предупреждение нарушений в развитии личности при психологическом сопровождении школьников. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2000. 232 с.
7. Михайленко О. В. Основні напрями психолого-педагогічного супроводу підлітків з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. № 2. 2019. С. 156–162.
8. Попелюшко Р. П. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в інклюзивному навчанні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014. № 1. С. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2014_1_25.
9. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 04.12.2021)
10. Рожков М. И., Сапожникова Т. Н. Социально-педагогическое сопровождение трудоустройства и профессиональной адаптации выпускников детских учреждений для детей-сирот : учебно-методическое пособие. Калининград : РГУ им. И. Канта, 2009. 240 с.

11. Special educational needs and disability code of practice: 0 to 25 years : Statutory guidance for organisations which work with and support children and young people who have special educational needs or disabilities, January 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/398815/SEND_Code_of_Practice_January_2015.pdf.

REFERENCES

1. Bityanova M. R. Organizaciya psikhologicheskoy raboty v shkole [Organization of psychological work at school]. Moskva : Sovershenstvo, 1997. 345 s. [in Russian].
2. Glazkova T. V. Pedagogicheskoe soprovozhdenie lichnostnogo razvitiya uchashchikhsya v obshcheobrazovatel'noj shkole [Pedagogical support for the personal development of students in a comprehensive school]: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Irkutsk, 2004. 18 s. [in Russian].
3. Dehtiar H. V. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy v inkluzyvnii osviti [Psychological and pedagogical support of children with special needs in inclusive education]. *Tavriiskiy visnyk osvity*. 2015. № 1. S. 250–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_1_44. [in Ukrainian].
4. Yezhova T. Ye. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvostyamy psykho-fizychnoho rozvytku yak umova realizatsii yikh prava na osvitu [Psychological and pedagogical support of children with peculiarities of psychophysical development as a condition for the realization of their right to education]. *Zb. nauk. pr. Kamianets-Podil. nats. un-tu im. Ivana Ohiiienka*. Seriya sotsialno-pedahohichna. 2012. Vyp. 18. S. 130–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_18_19. [in Ukrainian].
5. Kobylchenko V. V. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy v osvitnomu prostori [Psychological and pedagogical support of children with special needs in the educational space]. *Dity z osoblyvymy potrebamy v osvitnomu prostori* : Zb. mat. V Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky, psykholohii ta reabilitolohii, 10–11 zhovtnia 2019 r., Chernihiv (Natsionalnyi universytet “Chernihivskiy kolehium” imeni T. H. Shevchenka). Kyiv : Symonenko O. I., 2019. S. 81–84. [in Ukrainian].
6. Konovalova N. L. Preduprezhdenie narushenij v razvitii lichnosti pri psikhologicheskom soprovozhdenii shkol'nikov [Prevention of disorders in personality development with psychological support of schoolchildren]. Sankt-Peterburg : SPBGU, 2000. 232 s. [in Russian].
7. Mykhailenko O. V. Osnovni napriamy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu pidlitkiv z osoblyvym osvitnimy potrebamy v umovakh inkluzyvnoi osvity [The main directions of psychological and pedagogical support of adolescents with special educational needs in the context of inclusive education]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. Seriya “Pedahohichni nauky”. № 2. 2019. S. 156–162. [in Ukrainian].
8. Popeliushko R. P. Psykholoho-pedahohichniy suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy v inkluzyvnomu navchanni [Psychological and pedagogical support of children with special needs in inclusive education]. *Zb. nauk. prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu “Ukraina”*. 2014. № 1. S. 109–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhst_2014_1_25. [in Ukrainian].
9. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [Education : Law of Ukraine] vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Last accessed: 04.12.2021) [in Ukrainian].
10. Rozhkov M. I., Sapozhnikova T. N. Social'no-pedahogicheskoe soprovozhdenie trudoustrojstva i professional'noj adaptacii vypusknikov detskikh uchrezhdenij dlya detej-sirot [Social and pedagogical support of employment and professional adaptation of graduates of children's institutions for orphans] : uchebno-metodicheskoe posobie. Kaliningrad: RGU im. I. Kanta, 2009. 240 s. [in Russian].
11. Special educational needs and disability code of practice: 0 to 25 years : Statutory guidance for organisations which work with and support children and young people who have special educational needs or disabilities, January 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/398815/SEND_Code_of_Practice_January_2015.pdf.